

Третій напрям охоплює економічну оцінку земель при зміні режиму та вектора їх використання і призначення. У цьому разі змінюється домінуюча властивість земель, а саме властивість, за якою оцінюються землі. Отже, мають змінюватися і методичні підходи до такої оцінки, а з урахуванням того, що напрями цільового використання залишаються постійними, хоча режим і способи використання земель змінюються, можливі зміни суб'єкта (суб'єктів) землекористування.

Література

1. Третяк А.М. Проблеми розвитку грошової оцінки земель // *Землевпорядкування*. – 2001. – № 3. – С. 44–52.
2. Бриндзя З.Ф. Еколого-економічні проблеми використання природних сільськогосподарських ресурсів Західного регіону: Авт. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра. екон. наук: 08.08.01. і 08.08.02 / РВПС України НАН України. – К., 1997. – 49 с.
3. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупна, З. Залога. – К.: Атака, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
4. Сохнич А.Я., Дмитрук М.І. Грошова оцінка земель населених пунктів. – Львів: УТ, 1999. – 30 с.
5. Борук А.Я. Бонитировка и экономическая оценка земель. – М.: Колос, 1972. – 192 с.
6. Сявавко М., Сохнич А. Прогнозування еколого-економічних процесів з використанням новітніх технологій. – Львів: УТ, 2002. – 32 с.

УДК 631.11

М.В. ЩУРИК
Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
Т.В. КОТОВА
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Земельна реформа в аграрному секторі Карпатського макрорегіону призвела до перерозподілу сільськогосподарських угідь на користь господарств селян. На жаль, значна частина домогосподарств використовує їх малоефективно, що вимагає повернення таких земельних ділянок сільськогосподарським підприємствам.

Швидкий розвиток і особливості становлення домогосподарств в аграрному секторі Карпатського макрорегіону оцінюється вченими неоднозначно, оскільки характер відтворення ними земельних ресурсів у багатьох випадках суперечливий. При цьому особлива увага приділяється дослідженню можливостей забезпечення прибутковості відтворення ними земельних ділянок (паїв), стратегії та доцільності подальшого збільшення земельних ділянок (паїв) тощо. Вчені підраховали, що найважливішим фактором, який на 23% визначає обсяг доходів сільськогосподарської родини, є

розмір земельної ділянки. Частка доходу від сільськогосподарської діяльності збільшується із 17% у найменших господарствах до 70% у великих індивідуальних господарствах. При розмірі земельної ділянки до 2 га середньорічний дохід становить 5 тис. грн. у розрахунку на одного члена родини. У господарствах, що мають більше як 50 га, цей показник зростає до 20 тис. грн. [1, с. 66]. Зважаючи на те, що кінцевим результатом використання земель є забезпечення оптимального рівня доходу, розвиток багатьох господарств Карпатського макрорегіону не можна вважати високоприбутковим, оскільки розмір землекористування в більшості з них значно менший ніж 2 га. Треба зазначити, що не всі вчені поділяють цю думку. Ф. Герц, відомий дослідник земельного господарювання в Чернівецькій області, вважає, що малі і середні господарства є більш мобільними порівняно з великими [2, с. 15]. Тобто в кінці XIX на початку XX ст. відтворення земель господарствами селян оцінювалось окремими вченими позитивно.

Поштовхом до швидкого зростання кількості домогосподарств і особливо земель у їх підпорядкуванні в досліджуваному макрорегіоні значна частина вчених пов'язує із земельною реформою, яка призвела до занепаду сільськогосподарських підприємств. У 1995 р. у сільськогосподарських підприємствах було зайнято 343 тис. чол., у 2003 р. – менше як 80 тис. За досліджуваний період цей показник щороку зменшувався на 32,9 тис. чол. Основною сферою зайнятості сільських жителів стали особисті селянські господарства. У 2003 р на Львівщині в них було зайнято 214,7 тис. чол., тобто 50,7% від загальної кількості зайнятих сільських жителів [3, с. 60].

Скорочення таких господарств стане можливим завдяки сприятливій економічній ситуації в країні, коли розшириться виробництво продукції сільського господарства у великих підприємствах і зростуть доходи працівників [4, с. 29].

Варто зазначити, що існуючий спектр досліджень ученими розвитку та функціонування домогосподарств на селі нині вирізняється значною різноманітністю та різносторонністю. Однак напрями, стратегія, доцільність розвитку господарств населення в аграрному секторі Карпатського макрорегіону вивчені недостатньо.

Тому метою статті є оцінка можливості, потреби і стратегії розвитку домогосподарств на селі в Карпатському макрорегіоні.

Переважання домогосподарств в аграрному секторі економіки макрорегіону досягнуто завдяки значному збільшенню у їх підпорядкуванні земельних ресурсів, у результаті чого вони забезпечують виробництво переважної частини валової продукції сільського господарства. Землезабезпеченість і значна питома вага сільськогосподарської продукції, що виробляється індивідуальним сектором, значно впливають на характер земельних відносин. У зв'язку з цим важливо оцінити діяльність господарств населення, що пов'язана з відтворенням земельних ресурсів. Насамперед це стосується характеру використання, поліпшення, збереження та охорони належних їм земельних ділянок. Нині сільські жителі досліджуваного

макрорегіону, як уже зазначалося, мають у підпорядкуванні значну частину земельного фонду (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь в Івано-Франківській області, на кінець 2006 р., тис. га*

Показник	Загальна земельна площа	Сільсько-господарські угіддя	У тому числі				
			рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження
Усього земель	1392,7	633,3	372,4	30,7	82,6	131,1	16,5
Землі с.-г. підприємств і громадян	521,4	497,2	359,1	26,1	65,9	30,6	15,5
Землі недержавних с.-г. підприємств	101,7	94,8	86,0	1,0	3,1	3,3	1,4
з них фермерських господарств	21,9	21,4	18,9	0,2	0,9	1,1	0,3
Землі державних с.-г. підприємств	8,0	6,9	5,2	0,9	0,3	0,5	-
Землі громадян	411,7	395,5	267,9	24,2	62,5	26,8	14,1
з них особисті селянські господарства населення та присадибні ділянки	258,6	243,9	192,0	0,6	35,8	3,6	11,8
Землі користувачів інших категорій	871,3	136,1	13,3	4,6	16,7	100,5	1,0

* За даними обласного управління земельних ресурсів

Наведена інформація стосується однієї із типових областей досліджуваного макрорегіону – Івано-Франківської, що достатньо повно репрезентує весь макрорегіон. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь на кінець 2006 р. свідчить про існуючу певну деструктивність. Це стосується насамперед високої питомої ваги ріллі в господарствах громадян, яка становила близько 68% від загальної площі угідь. Ще вищою є питома вага ріллі в особистих селянських господарствах – 78,8%. Відомо, що надмірно висока питома вага ріллі негативно впливає на збереження, поліпшення та охорону земель у сільському господарстві. Для прикладу: в США розораність угідь становить лише 25%, Угорщині – 37, Франції – 48%. Аналогічні показники в Німеччині та Канаді. Зважаючи на те, що господарства населення Карпатського макрорегіону в цілому мають у підпорядкуванні 1861,4 тис. га із наявних 2421,0 тис. га сільськогосподарських угідь, потреба оптимізації їх структури є більш ніж очевидною.

Особливо негативним явищем у земельних господарствах громадян макрорегіону є поява в структурі сільськогосподарських угідь перелогів. На нашу думку, існування перелогових земель є швидше всього штучно надуманою проблемою, яка пов'язана насамперед із зростанням кількості незадіяних та покинутих селянами земельних паїв. Шкідливість зростання площ таких земель полягає в першу чергу в тому, що вони стають природними розсадниками адвентарних рослин, значна частина яких – це злісні бур'яни, що завдають значної шкоди продуктивному використанню земельних угідь упродовж багатьох років.

Важливість та значення домогосподарств в аграрному секторі Карпатського макрорегіону полягає також у забезпеченні ними виробництва значної частини сільськогосподарських культур (табл. 2).

Таблиця 2

Питома вага категорій господарств у виробництві основних сільськогосподарських культур Івано-Франківської області, %*

Культура	1990	1995	2000	2005	2006
	Сільськогосподарські підприємства				
Зернові	91,0	79,2	50,1	31,5	28,9
Цукрові буряки (фабричні)	100,0	94,0	52,9	35,0	43,4
Льон-довгунець (волокно)	100,0	100,0	96,9	100,0	100,0
Картопля	21,9	3,4	0,7	0,3	0,3
Овочі	60,1	18,1	5,5	5,4	6,0
Плоди та ягоди	4,5	2,5	12,1	3,2	3,6
	Господарства населення				
Зернові	9,0	20,8	49,9	68,5	71,1
Цукрові буряки (фабричні)	-	6,0	47,1	65,0	56,6
Льон-довгунець(волокно)	-	-	0,4	-	-
Картопля	78,1	96,6	99,3	99,7	99,7
Овочі	39,9	81,9	94,5	94,6	94,0
Плоди та ягоди	95,5	97,5	87,9	96,8	96,4

* Сільське господарство Івано-Франківщини / Головне упр. стат. в Івано-Франківській області / За ред. Л.О. Зброй. – Івано-Франківськ, 2007. – 210 с.

Наведені дані з усією очевидністю свідчать про важливість і значущість господарств сільського населення досліджуваного макрорегіону в забезпеченні продукцією рослинництва. Це переконує в необхідності їх збереження та розвитку в умовах сформованих нині земельних відносин. Разом з тим оцінка динаміки та перспектив розвитку домогосподарств значної частини вчених не є однозначною, оскільки можливості їх розвитку обмежені й практично вичерпані. Як вважає І. Гнибіденко, лише 2–3% працездатного населення можуть організувати свою справу, вести бізнес і підприємництво в сільському господарстві [5, с. 43]. Крім того, більшість домогосподарств аграрного сектору досліджуваного макрорегіону ведуть земельне господарство за примітивними технологіями, які в більшості базуються на важкій фізичній праці. Не відповідають встановленим критеріям оптимальності також розміри земельних ділянок, що унеможлиблює запровадження інновацій, передових технологій тощо. На кінець 2006 р. середній розмір земельних ділянок домогосподарств Івано-Франківської області становив лише 0,97 га. Через дрібноземелля, відсутність фінансових ресурсів, деструктивність статево-вікового складу членів сільських домогосподарств неможливо також здійснення заходів щодо поліпшення охорони та збереження земель. За даними офіційної статистики, 2006 р. лише 0,2% сільських господарств виконували роботи з вапнування ґрунтів та іригації земель, 6,7% – запроваджували районовані сорти сільськогосподарських рослин. Низьким залишається нині також рівень забезпеченості земель господарств селян спеціалізованою технікою. Особливо негативно впливає на процес відтворення земель, поліпшення складу і структури ґрунтів недостатнє внесення органічних добрив. Очевидно, що і в

найближчій перспективі цей захід матиме негативну тенденцію, оскільки за останні 5 років намітилось швидке зменшення поголів'я худоби та птиці (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка поголів'я худоби та птиці в господарствах населення Івано-Франківської області за станом на 1 січня, тис. голів

Показник	2003	2004	2005	2006	2007
Велика рогата худоба	294,3	269,3	252,5	241,6	234,4
у т.ч. корови	193,7	181,7	169,4	158,5	149,1
Свині	193,1	176,9	158,9	149,6	145,3
Коні	21,0	20,6	19,9	19,1	18,4
Птиця	3173,0	3175,0	3178,0	3139,6	3072,6
Вівці і кози	46,5	43,6	399	29,0	25,2

Проведений аналіз свідчить про існуючу певну деструктивність і деприсивність у розвитку земельного господарства домогосподарств Карпатського макрорегіону. Більше того, позитивна динаміка продуктивних земель господарств селян не супроводжується адекватним нарощуванням виробництва валової продукції, темпи якої є значно нижчими.

Як підтверджує практика організації земельного господарства домогосподарствами в багатьох розвинених країнах в умовах ринку, їх вплив на характер формування земельних відносин не є суттєвим та значним. Відтворення земельних ресурсів здебільшого здійснюється для задоволення власних фізіологічних потреб. Основою організації земельного господарства, як правило, є великі, середні та малі спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, що володіють адекватними ресурсами та базою, які забезпечують належне відтворення земельних ресурсів. Роздержавлення, паювання та приватизація, безкоштовна роздача земель господарствам селян в аграрному секторі макрорегіону слід вважати вимушеним заходом, не виправданим економічно, екологічно і соціально. Очевидно, що в найближчій перспективі необхідно кардинально змінити пріоритети й напрями розвитку сільського господарства взагалі та відтворення земельних ресурсів зокрема. Слід розробити програму, а також стратегію відтворення земельних ресурсів аграрного сектору, яка б орієнтувалася на професійність, організаторські здібності достатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення суб'єктів господарювання. Вчитель, лікар, працівники культури, поодинокі особи пристарілого віку не в змозі кардинально змінити відтворення земельних ресурсів, в основу яких покладена ринкова модель господарювання. Використання, збереження, поліпшення та охорона земельного фонду аграрного сектору в Карпатському макрорегіоні потребують радикальних, принципово нових підходів, оскільки ринок, конкуренція, вступ України до СОТ не можуть ефективно функціонувати в умовах, які сформувались в період соціалістичної економічної моделі. Це є аксіомою, без якої неможливе підвищення ефективності діяльності аграрного сектору в цілому, у т.ч. відтворення земельних ресурсів у Карпатському макрорегіоні. Функціонування

земельних господарств в умовах ринку потребує створення адекватних умов і тривалого часу.

Регулювання земельних відносин у трансформаційний період переходу до ринково орієнтованої моделі господарювання доцільно доручити місцевим органам самоврядування. Йдеться не про опіку, а про визначення стратегії відтворення земель домогосподарствами, спрямованої на формування таких земельних відносин, які б дозволили по-новому виконувати заходи щодо використання, поліпшення, збереження та охорони земель відповідно до критеріїв їх оцінки, властивих ринковій економіці. При цьому обов'язково мають бути запроваджені радикальні (їх можна назвати революційні) перетворення, які спрямовуватимуться в першу чергу на зміну власників, користувачів земель. Зрозуміло, що одержавши безкоштовно у власність (підпорядкування) земельні паї більшість її власників (користувачів) не віддасть їх безкоштовно. Тому слід розробити систему заходів, які б законодавчо сприяли організації земельного господарства в досліджуваному макрорегіоні, орієнтовану на функціонування в умовах земельних відносин ринку.

Реструктуризацію та формування якісно нових відносин, спрямованих на використання, поліпшення, збереження, охорону земель у домогосподарствах Карпатського макрорегіону, найбільш доцільно забезпечити знизу доверху, тобто ініціаторами та безпосередніми виконавцями мають стати органи місцевого самоврядування, сільська громада. З цією метою в межах кожного населеного пункту та поза ним слід провести інвентаризацію земельного фонду всіх власників та користувачів незалежно від форм власності та підпорядкованості. Результати інвентаризації можна буде використати для потреб становлення й розвитку земельних відносин, спрямованих на формування ринковоорієнтованих агропідприємств, домогосподарств, які б забезпечували належне відтворення земель, були високоприбутковими, конкурентоспроможними тощо. Нині потрібно рішуче відмовитись від традиційної організації земельного господарства, яка передбачає участь у ньому практично всіх верств населення, що проживає в сільському населеному пункті або має відношення до землі через третіх осіб. Земельними ресурсами, виробництвом сільськогосподарської продукції повинні займатись виключно професіонали, вмілі організатори й фахівці своєї справи. Такий підхід до розвитку аграрного сектору в цілому і земельних ресурсів зокрема забезпечить можливість формування земельних відносин, завдяки яким організацією виробництва сільськогосподарської продукції будуть займатися виключно ті суб'єкти господарювання, які мають адекватну професійну освіту, матеріальний, фінансовий і трудовий ресурс, матеріально-технічну базу тощо. Саме така стратегія розвитку господарств населення в Карпатському макрорегіоні є найбільш доцільною та перспективною.

Запровадження ринково орієнтованої економічної моделі в аграрному секторі Карпатського макрорегіону потребує адекватних заходів регулювання земельних відносин становлення та розвитку господарств населення. Зважаючи на важливу її роль і участь у процесі відтворення земельних ресурсів,

забезпечення ними виробництва значної частини валової сільськогосподарської продукції, недооцінювання домогосподарств було б невиправданим. Разом з тим потенційні можливості участі домогосподарств у процесі організації суспільного виробництва вичерпуються. У зв'язку з цим виникає потреба визначення стратегії їх розвитку. Практика господарювання багатьох високорозвинених країн світу свідчить про незначний вплив господарств населення на характер формування земельних відносин, оскільки їх участь у відтворенні земельних ресурсів не є суттєвою. В аграрному секторі Карпатського макрорегіону необхідно виділити зі складу домогосподарств ті, які мають достатній ресурсний потенціал, високу професійну підготовку, можуть забезпечувати прибуткову діяльність, є конкурентоспроможними в умовах функціонування ринкової моделі відтворення. Розв'язання цієї проблеми потребує посилення регуляторних функцій місцевих органів самоврядування, спрямованих на здійснення моніторингових заходів щодо відтворення земельних ділянок (паїв) у межах кожного домогосподарства. Оцінка результатів моніторингу стане базою для прийняття рішень стосовно стратегії розвитку домогосподарств у межах кожного населеного пункту. Відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі Карпатського макрорегіону слід організувати по-новому. Стратегія розвитку господарств населення має враховувати потенційні можливості їх функціонування в умовах ринкової моделі, а також можливості запровадження досвіду відтворення земельних ресурсів інших країн.

Література

1. Лерман Ц., Седік Д., Пугачов М. Оцінка наслідків реформування сільськогосподарських підприємств // *Економіка України*. – 2007. – № 6. – С. 59–68.
2. Герц Ф. Земельне питання а соціалізм. Шість головних питань нашої сільської політики. – Чернівці: З друкарні товариства “Рускої Ради” в Чернівцях, 1902. – 52 с.
3. Біттер О. Грошові та сукупні доходи сільських домогосподарств Карпатського регіону // *Економіка України*. – 2006. – № 2. – С. 58–64.
4. Ковальова С.О. Індивідуальний сектор у сільському господарстві України та зарубіжних країн // *Агросвіт*. – 2007. – № 11. – С. 27–29.
5. Гнибіденко І. Маргіналізація сільського господарства як фактор соціальної безпеки держави // *Україна: аспекти праці*. – 2004. – № 2. – С. 19.

УДК 332.12.(477) : 675/677

М.А. ХВЕСИК, О.В. ЦАРЕНКО
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНІВ КРАЇНИ

Зараз в економічній літературі немає єдиної узагальненої методики оцінки конкурентних переваг підприємств галузей промисловості регіонів, недостатньо висвітлені економічні аспекти та механізми формування

© М.А. Хвесик, О.В. Царенко, 2008